

УДК 37.013.77

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Марчук Л.М.

Ужгород

Соболь Н.М.

Хмельницький

Постановка проблеми. Сучасні реалії життя, світові тенденції та нові запити на ринку праці вимагають здатності гнучко змінювати свою поведінку водночас жорстко дотримуючись встановлених стандартів та норм. Тому професіоналізм фахівця визначається сьогодні не лише володінням широким спектром професійних знань, умінь та навичок, а також спроможністю подати себе як особистість: вдало використовувати свої психологічні особливості, культуру й цінності. Така концепція передбачає обґрунтовану, впевнену, конструктивну поведінку фахівця в контексті досягнення поставлених професійних цілей, уміння тактовно й ввічливо відстоювати свою позицію. Все це дозволить людині адекватно реагувати на події, що відбуваються в житті та конструктивно взаємодіяти з тими, хто її оточує – іншими словами – бути асертивною. Від рівня асертивності значною мірою залежить ефективність професійної діяльності, психологічний клімат в колективі.

Однією з суттєвих ознак нашого часу є маніпулятивність у стосунках між людьми, яка набула значного розмаху у зв'язку з активним розвитком психології. Ще наприкінці 80-х років 20-го століття Г.А. Ковальов у статті «Три парадигми в психології – три стратегії психологічного впливу» застерігав про те, що з розвитком психологічних знань і більш глибоким проникненням в найбільш інтимні механізми психічної природи людини будуть розроблені витончені методи психічного контролю над свідомістю й поведінкою людей, маніпулювання психікою. Причому скористатись ними зможуть не тільки науковці, і не лише з благими намірами. В такому разі не усвідомлюючи цього,

людина поводить себе саме так, як потрібно маніпулятору [5, с.30-31]. Такі явища вже стали буденними в нашому житті. Ми можемо спостерігати їх на прикладі реклами та технологій, до яких вдаються в передвиборчій боротьбі. Проте, нажаль, це не єдині галузі їх застосування.

Здатність майбутнього професіонала до асертивної поведінки дозволить йому протистояти маніпулятивним технікам, які застосовуються й у професійній сфері, оскільки за своєю сутністю асертивність полягає у природності, незалежності особи від зовнішніх впливів і оцінок, здатності до самостійного регулювання своєї поведінки й відповідальності за неї, самоповаги й поваги до інших.

Крім того такого роду поведінка справляє позитивний вплив не лише на окремо взятую особу, а й на суспільство в цілому, оскільки перешкоджає розвитку маніпулятивної стратегії психологічного впливу на людину й сприяє ствердженню гуманістичних тенденцій. На практиці ж спостерігається недостатність уваги, що приділяється цій важливій проблемі в процесі підготовки молодих фахівців.

Практична значимість та недостатнє наукове дослідження проблеми формування асертивності студентів ВНЗ, як молодих фахівців, спонукає на науковій основі вивчити психолого-педагогічні аспекти формування такої якості, що дасть майбутньому фахівцю змогу з повагою ставитись як до себе, так і до колег, адекватно реагувати на критику, не доводити себе й оточуючих до стресу, вміти відстоювати власну позицію, приймати виважені рішення й брати на себе відповідальність за них.

Аналіз досліджень і публікацій: Проблема асертивності привернула увагу вчених у ХХ столітті. Численні дослідження вітчизняних науковців, передовий досвід зарубіжних психологів підтверджують важливість вивчення формування асертивності, що розглядається у взаємозв'язку з розвитком і формуванням адекватної самооцінки (І.Колчанова, Г.Морєва, О.Мороз, С.Якобсон), рівнем домагань (Л.Бороздіна, Л.Гаврищак, Є.Залученова, А.Капустін, К.Левін), становленням самоповаги та любові до себе

(Н.Дятленко, Л.Вереїна, Р.Шакуров); також розглядаються різні аспекти проблеми формування впевненості в собі, а саме: специфіка виникнення й розвитку впевненості в умовах різних видів діяльності: суспільної (Т.Маталіна) та навчальної (В.Бутовська, Є.Серебрякова, П.Чисхольм); досліджується вплив упевненості на досягнення успіху в діяльності (Ф.Іващенко, О.Нікітіна, Ф.Девіс, Д.Мануель, М.Сміт та інші); впевненість вивчається як соціально-психологічна характеристика особистості, її психічний стан (О.Папір, І.Ромек, Є.Смаглій).

Мета статті: На основі теоретичного аналізу визначити чинники, що сприяють формуванню асертивності як професійно важливої якості особистості у студентів вищих навчальних закладів.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Сучасне суспільство висуває до молодого фахівця все більш високі вимоги щодо формування широкого кола компетентностей і здатності вибудовувати суб'єктну стратегію життєдіяльності. З цього слідує, що першочерговим завданням вищої школи є створення таких умов, організація такого психолого-педагогічного впливу на студента, які б були найбільш сприятливими для розкриття та збагачення внутрішнього світу, задатків й здібностей студента, щоб кожен міг викликати інтерес та завоювати повагу однокурсників, викладачів як особистість.

Г.О. Ковальов, визначаючи термін “вплив” у широкому значенні, розглядає його як процес, що реалізується у ході взаємодії двох або більше систем, і результатом якого є зміни у стані хоча б однієї з них [5, с. 26]. Виходячи із цього, психолого-педагогічний вплив можна визначити як процес, що реалізується у ході взаємодії педагога зі студентом і передбачає зміни у стані останнього.

Історико-теоретичний аналіз дозволив Г.О. Ковальову [5] умовно виділити три основні стратегії психологічного впливу: імперативну, маніпулятивну та розвивальну. Використовуючись у педагогічній практиці, вони відповідно набувають характеру психолого-педагогічного впливу. На

основі аналізу та висновків Г.О. Ковальова нами було здійснено аналіз можливості використання цих стратегій у процесі формування асертивності як однієї із важливих якостей особистості молодого фахівця.

Як свідчить дослідження Г.О.Ковальова [5], найбільш традиційна та рання за часом – імперативна стратегія. Основними її ознаками є контроль поведінки й установок учня, спрямування у потрібне русло, а також застосування примусу по відношенню до об'єкта впливу. Ця стратегія була найпоширенішою у “традиційному” світі, з його усталеними моральними та естетичними цінностями, непорушними, науково обґрунтованими уявленнями про світ, раціональним (завдяки усталеності) способом життя та визначальною неперервністю традицій. У сучасних умовах тотальна реалізація цієї стратегії доречна та ефективна в екстремальних ситуаціях, в умовах дефіциту часу, в деяких організаціях закритого типу. Проте на сьогоднішній день домінування імперативної стратегії в педагогічній практиці, яка виявляється в суб'єкт-об'єктних стосунках між викладачем і студентом, не тільки не сприяє вирішенню проблем, які стоять перед сучасною школою, а й призводить до протилежних, нерідко негативних наслідків.

Виникнення, функціонування та розвиток капіталістичної системи, привели до появи так званої маніпулятивної стратегії психолого-педагогічного впливу. Поштовхом для її зародження стали значні зміни, що відбулись в поглядах на людину, “відмова від розгляду її як пасивного реактора і заміна на парадигму, що стверджує активність і вибірковість процесу відображення зовнішніх впливів [5, с. 29]”. За такого підходу студент сам скоріше впливає на одержувану інформацію, пропускаючи її крізь призму індивідуального досвіду, моделюючи та інтерпретуючи впливи. Проте, як свідчить досвід застосування даного підходу в психології, політиці, рекламі та деяких інших галузях, визнання активності психічного відображення передбачає й використання ще більш витончених методів та засобів, що змінюють установки і моделі поведінки людей так, щоб вони не могли усвідомлювати сам факт такого впливу та його наслідки. Незважаючи на визнання активності

та індивідуальної вибірковості психічного змісту, які проголошуються в рамках даної стратегії, студент все таки залишається об'єктом зовнішніх впливів та маніпулювання, як і при реалізації імперативної стратегії. Але, на відміну від останньої, ці впливи й маніпуляції здебільшого не викликають протидії з його боку, оскільки не усвідомлюються ним, що є ще більш загрозливим явищем. Педагог-маніпулятор не залишає студенту можливості свідомого вибору. І, хоча сам студент цього не усвідомлює, він змушений діяти за схемою, визначеною педагогом, а не шукати шляхи вирішення проблеми самостійно, підсвідомо враховуючи при цьому особливості своєї індивідуальності.

Таким чином, в педагогічній практиці маніпулятивна стратегія може призводити до ще більш серйозних негативних наслідків, ніж імперативна, оскільки підриває віру студента у щирість викладача, позбавляє можливості свідомо й адекватно оцінити вплив, який на нього чинять та його можливі негативні наслідки.

Як бачимо, незважаючи на значну різницю в організації взаємодії педагога та студента, як імперативну, так і маніпулятивну стратегії можна віднести до суб'єкт-об'єктної парадигми в освіті, яка ґрунтується на недовірі до людини, намаганні суцільно підкорити її своїй волі.

Проте існує й інший погляд на людину – оптимістичний. Він заснований на вірі в конструктивність, активність і творчість людини, її моральність і доброту, які в свою чергу є умовами співіснування й виживання людини. В західній психології дана концепція лягла в основу теорії гуманістичної психології, засновниками якої були А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, Е. Фромм та інші. Головне в цій теорії – визнання неповторності й унікальності кожної окремої людини, віра в її позитивний і творчий потенціал, її соціальну спрямованість. Тому головним завданням педагога є розкриття і розвиток цих позитивних якостей. Саме такий підхід до людини покладений в основу сучасної суб'єкт-суб'єктної парадигми в освіті. Основною стратегією психолого-педагогічного впливу в межах даної парадигми, на думку Г. О.

Ковальова, є розвивальна, а основним методом – діалог [5, с. 34]. Такий підхід сприяє поліпшенню міжособистісних стосунків, налагодженню емоційних контактів, зниженню небажаної тривожності, що врешті рещт веде до покращення якості навчання й розвитку особистості студента в цілому.

В період навчання у ВНЗ відбувається як особистісний, так і професійний розвиток в процесі якого майбутній фахівець готується до висококваліфікованого виконання функцій спеціаліста в певному професійному напрямку. Даний період є початком дорослішання і характеризується одночасним перебігом ряду специфічних процесів, що обумовлені особливостями як навчальної діяльності, так і соціального середовища. До цих процесів відносяться:

- адаптація до умов навчання та соціального середовища, що включає засвоєння прийнятих соціальних норм;
- особистісне самовизначення, що включає формування системи мотивації і ціннісних орієнтацій;
- професійне самовизначення, що включає розвиток професійно значимих якостей.

Зважаючи на викладене вище, стає зрозумілим, що в період навчання у ВНЗ молодий фахівець проходить стадію формування світогляду, життєвих ідеалів та прагнень, в результаті чого з'являються суперечності між усвідомленим особистістю рівнем її розвитку і тим, якого, за її власними переконаннями, треба досягти. Розв'язання даної суперечності відбувається лише тоді, коли особистість впевнена в собі, володіє критичним і творчим мисленням, твердо вірить у свої переконання, вміє ставити перед собою цілі і досягати їх, що дає якісно новий рівень розвитку суб'єкта. «У разі усвідомлення особистістю важливості для неї впевненості не тільки заради обставин, а й для самореалізації, ця якість стає внутрішньою, тобто початком закріплення переваг і подолання власних недоліків [4, с.78].»

Закономірно, що конкурентоспроможність, реформування змісту вищої освіти зумовлюють переосмислення студентами свого ставлення до навчання,

суспільства, до самого себе. Зі вступом до ВНЗ юнаки та дівчата потрапляють у нові, незвичні для них умови, що неминуче призводить до зміни динамічного стереотипу і пов'язаних з цим емоційних переживань. Нерідко соціально-психологічна дезадаптація породжує втрату сформованих позитивних установок і відносин студента-першокурсника. Важким наслідком дезадаптації є стан напруженості студентів, зниження їхньої активності у навчанні, зниження інтересу до громадської роботи, погіршення поведінки, а в ряді випадків – втрата віри у свої можливості, розчарування у життєвих планах. Тому своєчасне розв'язання даної психолого-педагогічної проблеми – адаптації студентів до нових умов навчання – сприяє успішному професійному становленню та самореалізації особистості, його впевненості в правильності свого вибору. Для виникнення впевненості важливо мати бажання і готовність виховати її в собі. Отже, впевненість як позитивна якість особистості не може з'явитись раптово, а формується у процесі навчання й виховання [6].

Познай себе и других. – М.: Народное образование, 1994. – 94 с.

На думку Е. Канта особистість має не тільки припустити або передбачити кінцевий результат, а й бути впевненою в ньому. Ця ж ідея була покладена в основу теорії очікувань Віктора Врума. Її можна виразити формулою: Мотивація = Очікування × Валентність. Згідно з його теорією, мотивація залежить від сили бажання людини та від того, наскільки вона впевнена у вірогідності свого успіху у даній діяльності. За формулою Врума, для того, щоб відбувся мотиваційний процес, потрібне поєднання двох важливих змінних – очікування та валентності. Очікування стосується сприйняття особистістю своїх можливостей досягнути цілі. Що вищі очікування, то вища мотивація. Якщо людина не вірить у те, що вона може виконати завдання, вона скоріше за все і не буде намагатися це зробити. Валентність виражає значущість, цінність, яку очікуваний результат має для певної особи. Чим більш важливим здається їй результат діяльності, тим більше зусиль вона буде докладати для його досягнення, тим вищим буде рівень мотивації.

Важливим для предмету нашого дослідження у даній теорії є розуміння зв'язку між зусиллями, які докладає особа та результатом чи винагородою. Чим більш досяжним здається людині результат діяльності, тим вищий рівень мотивації. Якщо людина впевнена у можливості досягнути результату у своїй діяльності, у неї буде мотивація до цієї діяльності, а якщо ні, то мотивації може й не бути. Відсутність самостійності в судженнях та поглядах, незадоволеність у глибині душі, нерішучість у діях, спрямованих на протистояння стороннім впливам, – це риси безхарактерної, невпевненої людини.

Впевненість в собі – це якість особистості, ядром якої виступає позитивна оцінка індивідом особистих навичок і здібностей як достатніх для досягнення значимих для нього цілей та задоволення його потреб. Близьким за змістом поняттю впевненість є поняття асертивність, тобто впевнений захист своїх інтересів чи своєї точки зору з урахуванням інтересів інших людей. У психологічній літературі під терміном «асертивність» розуміють певну особистісну автономію, незалежність від зовнішніх впливів та оцінок, здатність самостійно регулювати свою поведінку та вміння конструктивно знаходити вихід з проблемних ситуацій. Асертивна людина володіє здатністю домовлятися і знаходити компромісне вирішення проблеми, такій людині властиве позитивне ставлення до оточуючих, позитивне сприйняття проблемних ситуацій й адекватна самооцінка [2, с.] Асертивна поведінка запобігає виникненню конфліктів, а в конфліктній ситуації допомагає знайти конструктивне вирішення. При цьому, як зауважує Є.В. Андрієнко, найбільша ефективність досягається при взаємодії однієї асертивної людини з іншою такою самою людиною [1, с.122].

Асертивна поведінка в навчально-виховному процесі – це оптимальний варіант спілкування викладача зі студентами, який призводить до формування відповідальної особистості, здатної успішно вирішувати проблеми – психологічні, освітянські, виробничі. Тому, навчально-виховний процес це взаємодія студента і викладача, який має бути побудований за принципом асертивності, в основі якого лежить взаємоповага, доброзичлива

наполегливість, коректне управління учінням студентів. Асертивність викладача – це орієнтація його дій на створення умов для здійснення учасником самостійної дії з первісною відповідальністю за здійснений вибір і наслідки його вчинку. Усе повинно підпорядковуватися важливій меті: навчити студента самостійно навчатися, повноцінно жити, працювати в будь-яких умовах, перебудовувати свою діяльність залежно від обставин. Ставлення до особистості ґрунтується на визнанні її індивідуальності; стимулювання максимального самовираження; можливості особистості повністю себе реалізувати.

Висновки: Демократизація системи вищої освіти передбачає неодмінне розкриття потенційних можливостей всіх учасників навчально-виховного процесу. Вирішення цієї проблеми можливе за умови застосування розвивальної стратегії психолого-педагогічного впливу. Організований за діалогічним принципом навчально-виховний процес сприяє формуванню асертивної поведінки, впевненості в собі, що в свою чергу дає можливість адаптувати студентів до умов ВНЗ, вдосконалити навчально-пізнавальну діяльність студентів, розвивати їх особистісний та професійний потенціал.

Література:

1. Андриенко Е. В. Социальная психология / Е.В.Андриенко. – М.:Академия, 2000. – 264 с.
2. Галицкий В.М., Мельник О.В., Синявский В.В. Соціально-психологічний словник / В.М.Галицкий, О.В.Мельник, В.В.Синявский. – К.,2004
3. кант
4. Куликова Л.Н. Воспитать себя. – М.: Просвещение, 1991. – 143 с.
5. Межличностное общение / Сост. и общая редакция Н.В. Казариновой, В.М. Погольши. – СПб.: Питер, 2001. – 512 с.
6. Познай себя и других. – М.: Народное образование, 1994. – 94 с.

7. Vroom V. Work and Motivation / Vroom V. – N. Y.: John Wiley & Sons, 1964. – 438 p.
8. Vroom Victor H., Deci Edward L. Management and Motivation. Selected Readings./ Vroom Victor H., Deci Edward L. – Bungay Suffolk: Richard Clay LTD, 1970. – 399 p.